

MOĞULLARIN GİZLİ TARİHİ

1. E. Haenisch, *Monghol an Niuca Tobc'a'an* (Yüan-ch'ao pi-shi), Die geheime Geschichte der Mongolen. Aus dem chinesischen. Transkription im mongolischen Wortlaut wiederhergestellt. O. Harrassowitz, Leipzig, 1937, s. XII + 140.
2. E. Haenisch, *Wörterbuch zu Monghol an Niuca Tobc'a'an*. O. Harrassowitz, Leipzig, 1939, s. VII + 191.

Mâlûm olduğu üzere, moğulların tarihine âit şimdiye kadar tanınmış eserler, daha ziyade moğulcadan başka dilde yazılmış olanlardı. Moğul edebiyatının tarihi gençtir; ancak XVI. asrın sonlarında Moğulistan'da buddistliğin yayılması ile başlar. Bu münasebetle moğulların kullanmış oldukları bir kaç yazı nev'inden de bahsedelim:

a. Uygur yazısı. Bu yazının moğullar arasında Cengiz Han'dan evvel de kullanılmış olduğu şüphesizdir. Fakat tarihî rivayetler onun resmen yayılmasını Cengiz'e isnat ederler. Moğul dili için en uygun ve kolay olan bu yazı, bâzı tekâmül ve değişmelerle, bugüne kadar kullanılmıştır.

b. Çin'de Kublay Han (1210 — 1294)'m emri ile, Tibet yazısından istifade edilmek sureti ile, tibetli Lama Pagspa tarafından tertip edilen ve onun ismine izafeten „pagspa yazısı“ veya şekline göre, „dürbelçin üsük“ (murabbâ yazısı) adı verilen yazıdır. Bu çince Guo-wen (hevlet yazısı) adı ile tanınmış ve moğul-yuan sülâlesinin yıkılmasına kadar (1368) kullanılmıştır.

c. Bunlardan başka, moğulca için, çin yazısı da kullanılmış ve burada işaretlerin mânası değil de söyleniş rol oynamıştır. Bilhassa sonraki Ming sülâlesi moğullar ile bu tarzda muhaberede bulunmuştur.

Bundan takriben 70 sene önce, rus âlimi Palladius'un araştırmaları neticesinde, „Moğulların gizli tarihi“ adlı bir eserin mevcudiyeti mâlûm olmuşsa da, bu eser son yıllara kadar tetkik ve neşredilmemişti. Buna sebep bu tetkikin güçlükler arzemesi idi: bu, moğul dilinde, fakat çin işaretleri ile yazılmış ve yanında çince tercümesi de bulunan, ne bir moğul ve ne de bir çinlilin anlayabileceği bir kitaptı; bu yüzden onu tetkik edecek kimsenin de aynı zamanda moğulca ve çince mütehassısı olması icap ediyordu. Eser, Yuan sülâlesinin sonlarında, aslında uygur harfleri ile yazılmış ve sonra bu şekilde çin yazısına çevrilmiş; uygur yazılı aslı ise, kaybolmuştur. Rus âlimi Palladius japon tarihçisi Naito ve Naka'nın ve Paris'te P. Pelliot'nun buna dâir kıymetli araştırmalarından sonra, nihayet Berlin üniversitesi sinoloji kürsüsü profesörü Dr.

Erich Haenisch bu mühim eseri, şimdilik iki kısım hâlinde neşrederek, ilim âlemine vermeğe muvaffak olmuştur. Bunun birinci kısmı, eserin lâtin harflerine çevrilmiş tam metnini ihtiva etmektedir ve 1937'de Leipzig'de XII+140 sahifelik bir cilt hâlinde çıkmıştır. Eser 1240 senesinde yazılmış olup, muharriri bilinmemektedir. Eser 12 kitap ve 282 kısımdan ibarettir ve hulâsaten şunları ihtiva eder:

- I. Moğulların eski tarihi. Temuçin'in çocukluğu.
  - II. Temuçin'in gençliği. Kreyit hanı Ong Han ile dostluk.
  - III. Merkitler ile mücadele Camuha ile dostluk. Temuçin'in Cengiz unvanını alması.
  - IV. Cengiz'in Camuha ile bozuşması.
  - V. Tayçigutların imhası. Naymanların yenilmesi. Camuha, Ong Han ve Sangum'un Cengiz'e karşı birleşmeleri (1202).
  - VI. Cengiz'in rakiplerini yenmesi. Kreyitlerin imhası (1203).
  - VII. Nayman ve merkitlerin yenilmesi (1204).
  - VIII. Merkitlerin bakiyeleri ile mücadele. Güçlük Han'ın teslimi ve ölümü. Büyük kurultayda Cengiz'e Han unvanı verilmesi. Devlet ve idare teşkilâtı (1205—1206).
  - IX. İdarî teşkilât ve taksimat. Kublay, Boorçu, Muhali, Nayaga ve başkalarının vazifelere tâyini (1206).
  - X. Saray ve ordu teşkilâtı. Kublay'm karlıklara karşı seferi (1206).
  - XI. Çin seferi (1211—1214; Kiten ve Sunglara karşı). Sultan Celâleddin'e karşı sefer (1219).
  - XII. Tangutların imhası (1226). Çengiz'in ölümü (1227). Ogoday (Oktay)'m han seçilmesi (1228) ve icraatı.
- Sonunda kaydedilen tarih: VII. 1250.

Prof. Haenisch eseri derin bir tetkik gözünden geçirerek, ona 1000 kadar variant ve 1500 kadar da kritik mülâhaza ilâve etmiştir.

1939 senesinde profesör, bu metnin sözlüğüne de neşretmiştir. Bu lügatinde her sözün çince ve almanca karşılığını vermiş, sonuna 1000 has adı hâvî bir liste ile çince işaret ve hece listesi de ilâve etmiştir.

Bu kitabın başlıca şu bakımlardan büyük bir ehemmiyet vardır:

1. Tarih ve etnoğrafya bakımından. 1240'ta yazılan bu eser, 1221 ve 1237 tarihli iki Çin elçisi mektûbu istisna edilirse, moğullar hakkında en eski mâlûmatı ihtiva etmektedir. Onların efsanevî tarihinden başlayarak, Oktay'm zamanına kadar geçen vak'aları içine almakla, en eski tarihleri ve halk bilgisi için esas kaynağı teşkil eder. Moğul sülâlesinin resmî tarihî bu eserden 130 sene sonra başlar; bu sahada moğulca yazılan eserler ise, ancak XVII. asra âittir.

2. Dil bakımından. Bu, şimdiye kadar tanıdığımız en eski moğulca eserdir. Bununla, daha ziyâde buddistliğe âit olan sonraki yazılar arasında 3—4 asırlık bir boşluk vardır. Bundan dolayı, gerek söz ve gerek gramer bakımından, bâzı yeni şekiller de vermektedir ki, sen zamanın lügatleri bu ihtiyacı karşılamamaktadır. Yeni moğul edebiyatını teşkil eden yazı dili, esas itibariyle, bir tercüme lisanı olduğundan, muayyen bir kalıp içerisinde kalmış ve bir çok gramer hususiyetleri, söz ve ifade tarzları da bundan müteessir olmuştur. Bu eser ise, dilin eski aslı hususiyetlerini de göstermektedir. Eserin gramer ve tercümesinin de yakında intişarını ümit ederiz.

A. Tenir

KALİZLER, HAZARLAR VE MACARLAR

Mâtyâs Gyôni, *Kalizok, Kâzarok, magyarok* (Kalizler, hazarlar ve macarlar), *Magyar Nyelv*, XXXIV, 1938, cüz 3—4, s. 86—96; cüz 5—6, s. 159—168 (doktora tezi).

Prof. Gyola Moravcsik'in talebesi olan ve Budapeşte üniversitesini bitiren arkadaşım Mâtyâs Gyôni'nin bu doktora tezini, tarihimizin karanlık olduğu kadar da mühim olan bir devrini aydınlatığından dolayı, etraflıca tanıtmayı fâideli buldum.

İki asır kadar hazarların hâkimiyeti altında yaşayan macarlar üzerinde bu kavmin medenî te'sirleri, şimdiye kadar zannedildiği gibi fazla olmamakla beraber, ehemmiyetsiz de sayılmaz. Bu hususta bâzı deliller göstermeğe çalışacağım.

I.

XII. asır bizans tarihçisi Ioannes Kinnamos, *Epitome* adlı eserinin iki yerinde, 1141—1162 yılları arasında macar ordusunda çalışan, kaliz adlı bir kavimden bahseder: 1. bunlar macarlar arasında yaşıyorlardı; 2. dinleri macarlarınkinden farklı idi; 3. musevî olmakla beraber, temiz, yâni tamamen kitabî değillerdi ve daha 1180 sıralarında da bu suretle yaşıyorlardı.

Başka bir yerinde de: 1. Sirmium'da oturan hunlara, macarlar kaliz adı veriyorlar; 2. dinleri macarlarınkine benzemiyor; 3. daha ziyâde iranlılar ve selçukîlerin dinine yakındır; 4. Sirmium'u geri alan Manuel, bunların bir çoklarını Sava nehrinin sağ sâhilindeki müstahkem mevkilere yerleştirmiştir. Bu ikincileri, her hâlde müslümandı.